

АКТИВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – ШЛЯХ ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті розглянуто значення методів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів для формування у них культури самоосвітньої діяльності. У змісті представлено результати педагогічного дослідження щодо вивчення джерел самоосвіти студентами.

Ключові слова: активізація навчально-пізнавальної діяльності, методи активного навчання, джерела самоосвіти, культура самоосвітньої діяльності.

Аннотация. В статье рассматривается значение метода активизации учебно-познавательной деятельности студентов для формирования у них навыков самообразования. Автор представляет результаты педагогического исследования на предмет изучения источников самообразования студентами.

Ключевые слова: активизация учебно-познавательной деятельности, методы активного обучения, источники самообразования, культура самообразовательной деятельности.

Annotation. The article highlights the meaning of active education method for forming students' self-education skills. The author presents the results of pedagogical experiment about sources of self-education.

Key words: active education methods, sources of self-education, the culture of self-educational activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні випускники ВНЗ володіють певним обсягом знань, що відповідає навчальним програмам та передбачений навчальними планами, затвердженими відповідними міністерствами. Однак здобута освіта у ВНЗ України не завжди є достатнім показником високої компетентності молодого фахівця. Щоб задовольнити вимоги роботодавців такий фахівець має володіти не лише академічними знаннями, а й низкою спеціальних умінь, навичок і здібностей, що допомагатимуть постійно вдосконалювати фахову компетентність. Процес неперервної професійної освіти й розвитку відбувається ефективно за умови сформованості в особистості культури самоосвіти. Ефективне оволодіння самоосвітньою діяльністю відбувається у процесі навчання студентів у ВНЗ за допомогою досвідченого спрямування викладачів. Як відомо, самоосвіта

студентів тісно пов'язана з активізацією їхньої навчально-пізнавальної діяльності. Питання розробки й упровадження активних педагогічних технологій, що якнайкраще забезпечуватимуть ефективність навчального процесу, є особливо актуальним для українського освітнього простору. У державній національній програмі "Освіта" ("Україна XXI століття") наголошується на потребі перегляду усталених підходів до змісту, методів і форм навчання. Відповідно, педагогічні розробки, що спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, сприяють як осучасненню процесу освіти так і підвищенню його якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній науці обговорюється думка про те, що формування у студентів культури самоосвіти нерозривно пов'язане з активізацією їх навчально-пізнавальної діяльності (О. Аксьонова, І. Дичківська, І. Зязюн, Л. Карамушка, Г. Ковальчук, О. Пехота, В. Ягупов). Саме поняття «самоосвіта» вже неодноразово формулювалось у публікаціях вітчизняних науковців (Б. Корольов, К. Лівітан А. Дзундза) й досліджувалось безпосередньо автором [2, с. 61-63]. Питання актуальності самоосвітньої діяльності студентів у процесі їх навчання у ВНЗ України розкривається у наукових працях відомих українських педагогів (А. Алексюк, А. Аюрзанайн, В. Буряк, П. Підкасистий, В. Шпак, В. Ягупов, М. Ярмаченко). Широкого обговорення серед науковців (І. Аветісова, Л. Зеленська, І. Коц, О. Сліпенька, Т. Темерівська, Н. Шевченко, Г. Шилова) набула й проблема підвищення якості самоосвіти студентів за допомогою застосування спеціальних педагогічних методів і технологій. Вивченню особливостей самоосвіти студентів також присвячено низку дисертаційних досліджень (О. Бурлука, Н. Терещенко, І. Сидоренко, О. Малихін, Л. Тучкіна, П. Харченко, І. Грабовець, Н. Сидорчук, С. Заскалета, В. Луценко та ін.).

Усі вище зазначені науковці розглядають активізацію навчально-пізнавальної діяльності в різних аспектах. Однак проблема формування культури самоосвітньої діяльності студентів методами активізації навчально-

пізнавальної діяльності у цих наукових розвідках ще не була розглянута й потребує свого вивчення. Таким чином, сформувалась ґрунтовна теоретична база для дослідження впливу діяльності педагога на ефективність формування культури самоосвіти у студентів за допомогою активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Мета статті – дослідити значення активізації навчально-пізнавальної діяльності для формування у студентів культури самоосвітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній педагогічній літературі детально досліджуються й широко обговорюються інноваційні педагогічні технології [3; 4; 14; 15]. При цьому серед них центральне місце посідають педагогічні методи, спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів [8; 11; 12; 15]. Слід зауважити, що в працях провідних науковців зустрічаються певні варіації термінологічного позначення методів процесу активного навчання: методи активізації навчально-пізнавальної діяльності за В. Ягуповим [15, с. 351-380], активні методи навчання за Ю. Бабанським [10, с. 195-202], методи активного навчання за Н. Софій та В. Кузьменко [12], інноваційні методи навчання за В. Кудіною [6, 63-66]. Для обраного нами предмету дослідження «Вплив активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів на формування у них культури самоосвітньої діяльності» синонімічність цих термінів є достатньою, що дає нам змогу використовувати їх рівноцінно.

В. Ягупов визначає методи активізації навчально-пізнавальної діяльності як «сукупність прийомів і способів психолого-педагогічного впливу на учнів, що (порівняно з традиційними методами навчання), в першу чергу, спрямовані на розвиток у них творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальної діяльності, формування творчих навичок й умінь нестандартного вирішення певних професійних проблем і вдосконалення навичок професійного спілкування» [15, с. 352].

Сучасні українські науковці Н. Софій та В. Кузьменко обґрунтовують поняття «активного навчання» як такого, що передбачає участь у виробленні

пізнавальної інформації й викликає у студента особисту відповідальність за свою діяльність [11].

Застосовуючи окреслену вище теоретичну базу, ми провели педагогічне дослідження зі студентами-магістрантами Національного університету «Києво-Могилянська академія» в березні 2010 року.

Для того, щоб обрати найбільш прийнятні методи активізації навчально-пізнавальної діяльності для проведення нашого пілотного дослідження, нами було проведено короткий аналіз найпоширеніших методів, що розроблені в педагогічній літературі. У вітчизняній педагогічній науці напрацьована широка розмаїтість класифікацій методів активізації навчально-пізнавальної діяльності. У табл. 1 представлено назви методів навчання, їх класифікація й авторство науковців, які над ними працювали.

Таблиця 1

Класифікація методів активізації навчально-пізнавальної діяльності

Назва методів навчання та їхні автори	Класифікація
Методи стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності Ю. К. Бабанський	Методи стимулювання інтересу до навчання <ul style="list-style-type: none"> • пізнавальні ігри • навчальні дискусії • створення ситуацій емоційно-моральних переживань • створення ситуацій пізнавальної новизни • створення ситуацій зацікавленості Методи стимулювання обов'язку і відповідальності в учінні <ul style="list-style-type: none"> • переконання у значущості навчання • вимоги, вправи з виконання вимог • заохочення, покарання
Проблемне навчання І. Я. Лернер М. М. Скаткін	<ul style="list-style-type: none"> • проблемний виклад • частково-пошуковий метод • дослідницький метод
Методи навчання за рівнем самостійної розумової діяльності А. І. Кузьмінський В. Л. Омеляненко	<ul style="list-style-type: none"> • проблемний виклад (проблемно-інформаційний метод) • дослідний метод • частково-пошуковий метод
Методи стимулювання й мотивації учіння Н. Є. Мойсеюк	Методи стимулювання інтересу <ul style="list-style-type: none"> • пізнавальні ігри • навчальна дискусія Методи стимулювання обов'язку й відповідальності <ul style="list-style-type: none"> • роз'яснення значимості учня • пред'явлення навчальних вимог • заохочення й осудження в учінні

<p>Активізація навчально-пізнавальної діяльності В. В. Ягупов</p>	<p>Імітаційні:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ігрові (метод інсценування, ділові ігри) • неігрові (аналіз конкретної ситуації, мозкова атака, метод круглого столу) <p>Неімітаційні:</p> <ul style="list-style-type: none"> • лекційні (лекція-бесіда, лекція-аналіз конкретної ситуації, лекція з використанням техніки зворотного зв'язку, лекція-консультація, лекція-прес-конференція, лекція із заздалегідь запланованими помилками) • нетрадиційні семінарські (практичні) заняття (семінар-дискусія, семінар-взаємонавчання) • інтелектуальна розминка • сократична бесіда
<p>Методи активного навчання Н. Софій В. Кузьменко</p>	<ul style="list-style-type: none"> • обговорення • інтерактивні лекції • рольові ігри • розклад практичних ситуацій (кейс-стадії) • «мозковий штурм» і його варіанти

На практиці викладач рідко застосовує лише один метод активного навчання, він частіше поєднує декілька. Саме тому в дидактиці важливе місце відводиться бінарним методам навчання, які передбачають поєднання в собі декількох компонентів. Серед педагогів, які розробляли класифікацію бінарних методів, широко відомі А. Пінкевич, Б. Райков, Н. Верзілін та А. Алексюк [8, с. 321-322]. А. Алексюк виділяє саме рівень самостійності й джерела знань за основні ознаки для здійснення своєї класифікації [1, с. 433-439]. Відповідно й ми досліджували формування у студентів навичок самоосвіти (тобто їх активної особистої діяльності у процесі навчального процесу), а предметом вивчення на аудиторних заняттях були джерела самоосвіти (тобто джерела, з яких студенти можуть самостійно отримувати нові знання).

Використовуючи поняття самоосвіта, ми приділили увагу питанню формування значення джерел самоосвіти для активізації навчальної діяльності студентів. Одним із критеріїв готовності студентів до самоосвіти є когнітивний, що спрямований на оволодіння особою певним рівнем необхідних знань і навичок. Л. Карамушка розглядає активні методи як психологічний засіб формування різних компонентів готовності до освітньої

діяльності [5, с. 314-315]. Так для формування когнітивного й операційного компонентів Л. Карамушка пропонує такі активні методи і форми навчання як проблемні лекції, психологічні практикум, практичні заняття (навчально-рольові, ділові ігри, тренінги, відео тренінги тощо); для формування мотиваційного компоненту – створення проблемних ситуацій, розв’язання яких потребує спеціальної психологічної підготовки з управління; використання групового обговорення правильності виконання проблемних завдань [5, с. 314-315]. На основі того, що головними елементами когнітивного критерію готовності до самоосвіти є знання й навички, у процесі нашого педагогічного дослідження ми вирішили застосувати методи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів на практичному занятті з теми «Джерела самоосвіти в самостійній роботі студентів». Зауважимо, що це практичне заняття проводилося після лекції «Самоосвіта – основа науково-дослідницької діяльності студентів (НДДС)» у межах навчального курсу «Педагогіка вищої освіти». Студенти отримали завдання намалювати образ самоосвіти на ватмані паперу й визначити основні джерела самоосвіти, використовуючи знання, здобуті на лекції, у процесі самостійної підготовки, а також враховуючи власний досвід. Таким чином, виконуючи поставлене завдання, студенти спробували поєднати власний досвід і отримані знання, пов’язати отриману інформацію зі своїми практичними цілями.

Ми зумисне обрали креативну форму завдання для нашого цільового заняття, адже, як відомо, ефективність семінару (практичного заняття) залежить від активної й творчої взаємодії студентів [15, с. 336].

У нашому експерименті студенти були поділені на групи по 5-7 осіб. У педагогічній літературі [3; 4; 5; 11; 13] наголошується на високій ефективності засвоєння знань у процесі роботи в малих групах, що складаються із 3-7 осіб. Працюючи разом над одним завданням, студенти вчаться взаємній співпраці, кожен має змогу висловити власну думку на поставлене питання, а відчуття особистої відповідальності за результат

групової роботи спонукає якнайкраще проявити себе й застосувати свої знання.

На ефективності методу навчання в групах (у співпраці), насамперед, наголошують західні вчені Дж. Хопкінс, Е. Анонс, Д. Джонс, Р. Джонс. Так дидакт Є. Полат зазначає [11, с. 480-484], що у світовій педагогіці, як найуспішніша альтернатива традиційним педагогічним методам, виділяється навчання у співпраці, що можна розглядати у трьох варіантах:

1. Навчання в команді (Student Team Learning - STL);
2. Навчання у співпраці (Cooperative Learning);
3. Навчаємося разом (Learning Together).

Для нашого випадку було обрано метод «навчання в команді». Оскільки перед всіма групами студентів було поставлене однакове завдання, відведено однакову кількість часу для виконання і представлення результатів. Усі учасники груп мали проводити презентацію своєї роботи. Такий підхід спонукав кожного із членів команди активно долучитися до процесу захисту результатів, а також дав змогу обрати для своєї частинки презентації ідею, що була запропонована саме цим студентом. Перед тим, як команда виступатиме, викладач призначає групу, що слідкує за часом і обов'язково коментує відповідь своїх колег. Таким чином, заохочується активна участь кожного студента в обговоренні виступів та сприйнятті інформації, що прозвучала в аудиторії.

Викладач при цьому виконував, перш за все, роль модератора. У його функції входило керування ходом заняття, роз'яснення незрозумілих моментів та спостереження. Метод педагогічного спостереження широко розповсюджений у педагогічних дослідженнях. За визначенням, що надає М. Фіцула [13, с. 31], він полягає в спеціально організованому сприйманні педагогічного процесу в природних умовах. Викладач на нашому занятті спостерігав за роботою в малих групах, відмічав труднощі й вдалі моменти, аналізував відповіді, оцінював результати, формував висновки від діяльності.

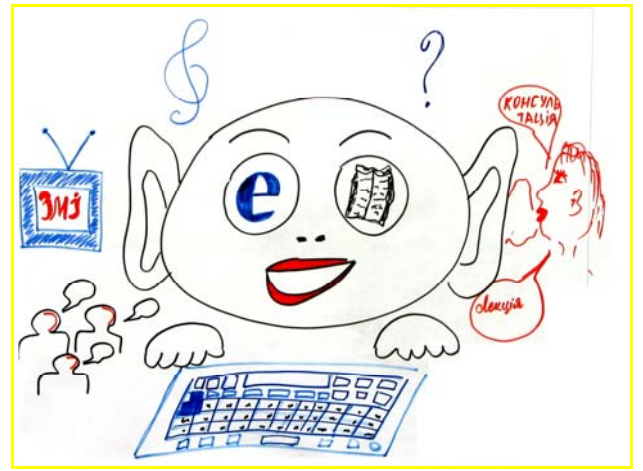
У процесі такого практичного заняття кожна група представила своє бачення образу самоосвіти й джерел самоосвіти. На рис. 1 показано чотири роботи різних груп студентів. Як видно з рис. 1, студенти усвідомлюють роль особистості в процесі самоосвіти, адже на всіх малюнках присутнє зображення істоти. Хоча, особливістю рисунка є те, що самоосвіта сприймається як неодухотворене поняття (зображена у вигляді посудини з водою), порівняно з яким людина виступає маленьким об'єктом, що долучається до величезного потоку інформації. На малюнках зображено як традиційні (книги, бібліотека, університет, суспільна думка, ЗМІ), так і інноваційні (інтернет, комп'ютер, відеоінформація) джерела самоосвіти. Цікавим виявився той факт, що студенти, крім джерел самоосвіти, зобразили ще й систему «входу» нових знань. На малюнках рис. 1 – це вуха, очі, руки. Отже, студенти показали, що нова інформація сприймається за допомогою зорових відчуттів, слуху й практичних дій. На більшості представлених малюнків самоосвіта зображувалась у вигляді особистості, яка активно діє: хлопчик викопує знання (рис. 1-а); голова, що працює за комп'ютером (рис. 1-б); вигадана істота на роликах (рис. 1-в); студент, який ходить до університету (рис. 1-г). Зображення активності в процесі самоосвіти свідчить про те, що студенти відмічають важливість навчання через дію, прагнуть практичного закріплення набутих теоретичних знань і усвідомлення прикладного значення освіти. Джерела самоосвіти оточують особистість всюди, але в центрі все одно знаходиться особистість. І саме вона здатна ініціювати й керувати процесом власної культури самоосвітньої діяльності, здобувати необхідні навички.

Виконані студентами зображення були не лише асоціативними компонентами розуміння і запам'ятовування, а й слугували інструментами наочності. «Доведено, що 87 % інформації людина отримує за допомогою

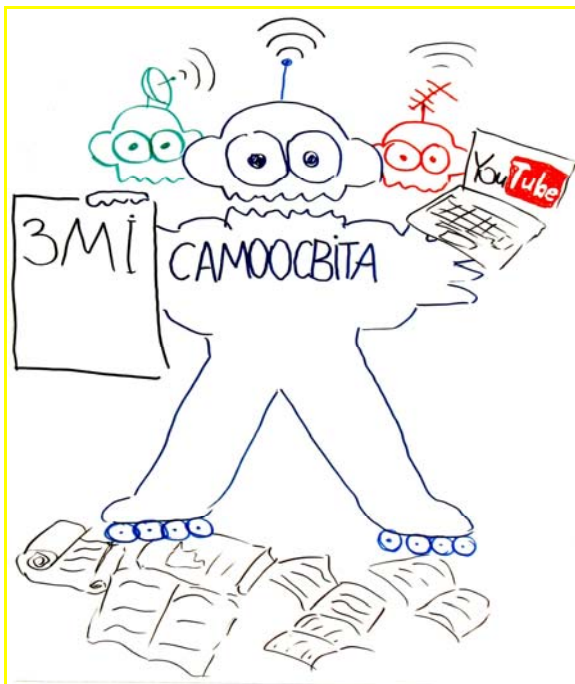

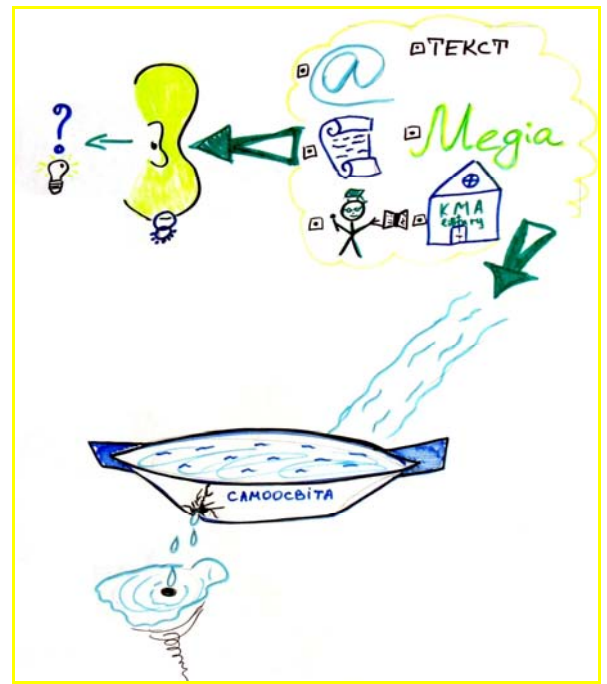
(а)

(б)

(в)

(г)

Рис. 1. Зображення джерел самоосвіти командами студентів

зорових відчуттів, а 9% – за допомогою слуху. З побаченого запам'ятовується 40%, з почутого – 20%, а з одночасно побаченого і почутого – 80% інформації» [15, с. 337]. Тому нами було створено умови, за яких студенти мали уявити асоціативну модель, творчо зобразити її, представити свої результати й захистити їх перед колегами. Певна повторюваність джерел самоосвіти у роботах різних студентів все ж відіграла позитивне значення, адже показувала різні контексти й асоціації,

що сприяло підвищенню рівня засвоєння навчального матеріалу студентами й усвідомлення ними можливостей до подальшої самоосвітньої діяльності.

Висновки. Сучасний освітній процес вищої школи гостро потребує педагогічних розробок щодо активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів з метою формування в них культури самоосвітньої діяльності. Беручи участь у навчальному процесі з активної позиції і усвідомлюючи свою відповідальність за здобуті знання, студент максимально використовує весь свій інтелектуальний і творчий потенціал, що сприяє високій якості виконання завдань і повноті засвоєних знань та є необхідною умовою готовності до самоосвітньої діяльності.

Результати проведеного нами педагогічного дослідження вказують на доцільність використання методів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів для підвищення якості засвоєного ними навчального матеріалу й формування у них культури самоосвітньої діяльності. Розглянуті методи можуть успішно використовуватись як частина методологічної бази для реалізації формульованого експерименту дисертаційного дослідження на тему «Формування готовності студентів природничих спеціальностей до екологічної самоосвіти у процесі професійної підготовки у ВНЗ України». Проведене нами педагогічне дослідження було пілотним і буде продовжено для подальшої апробації в студентських аудиторіях ВНЗ України.

Література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України / Алексюк А. М. – К. : Либідь, 1998. – 520 с.
2. Власюк О. Я. Роль самоосвіти студентів у процесі їхньої професійної підготовки у вищих навчальних закладах / Власюк О. Я. // Вища освіта України у контексті інтеграції до євроосвітнього простору: зб. наук. праць / За заг. ред. І. П. Маноха – К. : Гнозис, 2009. – Том IV (16) Управління якістю освіти : стандартизація та інноваційність. – С. 61-65.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник / Дичківська І. М. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Драйден Г. Революція в навчанні / Драйден Г., Вос Дж. ; перекл. з англ. М. Олійник. – Львів : Літопис, 2005. – 542 с.
5. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту: навч. посібник / Карамушка Л. М. – К. : Либідь, 2004. – 424 с.
6. Кудіна В. В. Педагогіка вищої школи / Кудіна В. В., Соловей М. І., Спіцин Є. С. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К. : Ленвіт, 2009. – 213 с.

7. Кузьмінський А. І. Педагогіка: підручник / Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. – К. : Знання, 2007. – 447 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Мойсеюк Н. Є. - 3-є видання, доповнене. – К. : КДНК, 2001. – 608 с.
9. Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. / [упоряд. І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 2006. – 606 с.
10. Педагогіка : учебное пособие / под ред. Ю.К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – 607 с.
11. Полат Є. С. Нові педагогічні та інформаційні технології в системі освіти // Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. / [упоряд. І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 2006. – С. 480-484.
12. Софій Н. Сто і один метод активного навчання [Електронний ресурс] / Софій Н., Кузьменко В. // Професійний журнал для вчителів «Відкритий урок». — Режим доступу : <http://osvita.ua/school/theory/1360/?list=0>
13. Фіцула М. М. Педагогіка : Навчальний посібник для студентів вищих педагог. закладів освіти / Фіцула М. М. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.
14. Хуторской А. В. Педагогическая инноватика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Хуторской А. В. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 256 с.
15. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посібник / Ягупов В. В.. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
16. Ярмаченко М. Д. Основні педагогічні категорії / Ярмаченко М. Д. // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 5-11.